

UOT 741/744

Nərmin Muxtar qızı Kərimli
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası.
Doktorant
E-mail: narmin.kerimli.93@mail.ru

ABŞERON MƏKTƏBİNİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFINDA TOFIQ CAVADOVUN ROLU

Xülasə: Məqalədə Abşeron məktəbinin formalaşması və inkişafında bu qədim məkanın rolundan və bu torpaqlarda yetişən Tofiq Cavadovun yaradıcılığından bəhs olunur. XX əsrin 60-cı illərində təşəkkül tapmağa başlamış Abşeron məktəbi Azərbaycan təsviri sənətində xüsusi yerə sahibdir. T.Cavadov milli rəssamlıq məktəbinin elə nümayəndələrindəndir ki, öz əsərlərində həm Azərbaycanın, həm də Avropa və rus avanqard incəsənətinin xüsusiyyətlərini yüksək peşəkarlıqla istifadə etmişdir. Yaradıcılığı boyu davamlı yaradıcılıq axtarışlarında olmuş rəssama ömrü on ildən az müddət ərzində müstəqil və fəal olaraq yaradıcılıqla məşğul olmağa imkan versə də, bu illər ərzində geriyyə parlaq bədii irs buraxmışdır.

Açar sözlər: Abşeron məktəbi, Tofiq Cavadov, Abşeron kəndləri, milli, ənənə, müasirlik, külək.

Ulu keçmişə malik olan Abşeron yarımadası da öz qədim tarixi, zəngin ənənələri və maddi-mənəvi dəyərləri ilə mədəniyyətlər beşiyi olan Azərbaycanın ayrılmaz parçasıdır. Neftlə yoğurulmuş Abşeron elə coğrafi ərazidir ki, bu torpağın özünəməxsusluğu - coşqun Xəzərin qayalara çırpılan dalğaları, şiltaq Xəzrinin soyuq, amma doğma nəfəsi, neft buruqları, qədim qala, ziyarətgah, məscidləri, əsrarəngiz təbiəti, qızıl qumu, bağlarda talvarlardan sallanmış üzümləri, əncir, tut, nar və heyva ağacları insanı heyran edir və onda əsrarəngiz hissələr yaradır. Abşeron torpağının təkraredilməz bu ab-havası və mühiti burada yaşayıb-yaradan sənətkarların diqqətindən yayına bilməzdi. Bəhs etdiyimiz bu bədii mühit Abşeron məktəbinin formalaşmasına və inkişaf etməsinə səbəb olmuşdu. Belə ki, bu bədii məktəb XX əsrin 60-cı illərində təşəkkül tapmağa başlamış və Abşeron mövzusu öz spesifikliyi, milli ahəngi, etnoqrafik xüsusiyyətləri ilə sənətkarlarımızın yaradıcılıq manerasının formalaşmasında silinməz iz buraxmışdı.

Milli təsviri sənətimizdə Abşeron təbiətinin ruhunu ən düzgün və dəqiq ifadə edən rəssamlardan biri Tofiq Cavadov olmuşdur. Yaradıcılığının çiçəkləndiyi dövrdə həyatdan köçməsinə baxmayaraq, Tofiq Cavadovun bədii irsi kifayət qədər zəngindir. Bütün yaradıcılığı boyu davamlı yaradıcılıq axtarışlarında olan rəssamın etdiyi forma, üslub kimi eksperimentlərinə baxmayaraq, onun

əsərlərində realizmi dərinədən və özünəməxsus tərzdə əks olunduğunu asanlıqla qavramaq olur. Rəssamı dövrün digər rəssamları ilə müqayisə edərkən onun yaradıcılığının ümumi kontekstdən xeyli fərqləndiyini aydın müşahidə etmək olur. Heyranlıq yaradan bu xüsusiyyət Tofiq Cavadovun özünəməxsus yanaşmasının - interpretasiyalarının məhsulu idi.

“Tofiq Cavadov keçən əsrin əllinci illərinin sonunda Azərbaycan incəsənətinə qəfil əsən külək kimi daxil olmuşdu. Onun şaqraq rənglərinin ekspressiyası, durğunluğu, kəşafəti qovan külək təzəliyi, tərəvəti ilə təsviri sənətimizə həkk olunmuşdu. Nikbin akkordlarla çağlayan, bəzən qələbə marşı, bəzən də bütöv bir simfoniya tək səslənən rəngkarlıq dünyası ilə mədəniyyətimizin, təbiətimizin, həyatımızın ümdə qatlarına sirayət etməyə çalışmışdı. Doğrusuna, mövzu seçiminə görə Tofiq Cavadov Azərbaycanın ən realist rəssamıdır, desək, yanlışdır. Sözün əsl mənasında Abşeronun qaynar təbiətinin, Qara şəhər, Ağ şəhər – Bakı mənzərəsinin, Sumqayıt sənaye səltənətinin sərt, dəmir-polad qüdrətinin məğzini verməkdə heç kəsə müqayisə olunmaz, əvəzsiz sənətkardır. XX əsrin Azərbaycan paytaxtının ən dəqiq, yaşarı obrazını tutmaq Tofiq Cavadovun yaradıcılığına nəsihət olub desək, mübaliğə etmiş olarıq. Özü də necə?! Ən müasir, təkrar olunmaz, rəssamın mücərrəd, fiqurativ obrazlarla ifadə etdiyi reallıq”. [3]

Abşeron məktəbinin nümayəndələrinin yaradıcılığında həcmli formalardan, dolğun, böyük detallardan, intensiv rənglərdən və cəsarətli yaxmalardan istifadə olduğunu görmək mümkündür. Dövrün mənəvi-psixoloji təlatümlərinə, qayğılarına, ideologiyasına qarşı çıxma biləcək yeni bədii dəyərlər yaradan Abşeron məktəbinin rəssamlarının hər birinin yaradıcılığı ayrılıqda böyük bədii məktəbdir. Onların yaradıcılığına məxsus ortaq xüsusiyyətlər olsa da, hər birinin bədii irsinin nadir, fərqli, özünəməxsus cəhətləri çoxdur. Bu xüsusiyyətləri Tofiq Cavadovun da əsərlərində aşkarlamaq mümkündür. Tofiq Cavadov milli rəssamlıq məktəbinin elə nümayəndələrindəndir ki, öz əsərlərində həm Azərbaycanın, həm də Avropa və rus avanqard incəsənətinin xüsusiyyətlərini yüksək peşəkarlıqla istifadə etmişdir.

Abşeron rəngkarlıq məktəbinin nümayəndələri öz yaradıcılığında mənzərə janrına üstünlük verirdilər. Abşeronun ecazkar mühitini görüntüyə gətirən belə rəssamları “Abşeronçular” adlandırırdılar. Yeni bədii dəyərlər, yeni bədii dil axtarışında olan bu məktəbinin nümayəndələri qızmar günəş altında ictimai nəqliyyatdan istifadə etmədən Abşeronun yarım səhra torpağını, bağlarını qarış-qarış səyahət edir və bu sehrlı məkanın magiyasına, sirrinə yiyələnməyə çalışırdılar. “Abşeron vurğunu” adlandırılan Tofiq Cavadovun ruhunda bu mistik diyara olan tükənməz sevgisi hələ uşaqlıqdan kök salmışdı. Belə ki, rəssamın doğulub boya-başa çatdığı Abşeron kəndi Buzovnanın ecazkar təbiəti onun təxəyyülünün formalaşmasında böyük rol oynamışdı. O 1955-1956-cı illərdən etibarən Buzovna motivlərini təsvir etməyə başlayır. Buzovna kəndi rəssamın yaradıcılığının özəyini təşkil edən Abşeronun bədii obrazını yaratması baxımından

ideal məkan olmuşdur. Qeyd etməliyik ki, Tofiq Cavadov öz əsərlərini çox zaman Buzovnadakı bağ evində yaratmış və bir-birindən maraqlı və monumental rəngkarlıq nümunələri ərsəyə gətirmişdir. Rəssamları özünə cəlb edən bu kiçik bağ evində - “yaradıcılıq mətbəxi”ndə yeni inqilabi fikirlər, orijinal yaradıcılıq ideyaları cövlan edirdi.

Bildiyimiz kimi, Abşeron yalnız Tofiq Cavadov üçün deyil, onun rəssam həmkarlarının da sənətkarlıq ocağı olmuşdur. Tofiq Cavadovun Buzovnadakı bağ evinə Rasim Babayev, Qorxmaz Əfəndiyev, gənc rəssamlar – Toğrul Nərimanbəyov, Rasim Əfəndiyev, Nazim Rəhmanov və digərləri də tez-tez gəlirdi. Rəssamların bağ evində baş verən mübahisələr zamanı incəsənət haqqında kreativ fikirlər səslənirdi.

Yaşadığı dövrün, o cümlədən Abşeron məktəbində birləşmiş eyni yaradıcılıq əqidəsinə sahib rəssamların fərdi yaradıcılıq yollarını analiz edərkən məlum olur ki, T.Cavadovu öz həmkarlarından fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri onun yaradıcılığının hər hansı metafora, şərtilik və mübaligədən uzaq olması, sərt realizmdir. 1950-ci ilin sonu 1960-cı illərin əvvəllərində Tofiq Cavadovun yaradıcılığında sərt üslubun ayaq səslərini duymaq mümkündür. Sərt üslubun mahiyyəti gənc rəssamların dövrün incəsənətindəki gerçəkliyin təsviri stereotiplərini qəbul etməyərək öz əsərlərində bunu fəal olaraq göstərməsi idi. Belə ki, rəssamların bu bədii reaksiyası sənətdə yeganə yol olaraq təsdiq edilən bu göstərişlərin tədricən öz mahiyyətini itirməsinə səbəb olurdu. Rəssamın yaradıcılığında xüsusi yer tutan “Avtoportret” (1958), “Neftçinin portreti” (1958), “Operatorun portreti” (1958), “Poladəridənin portreti” (1958) kimi əsərlər sərt üslubun xüsusiyyətlərini daşıyır. Qeyd etməliyik ki, Tofiq Cavadov bir çox həmkarından fərqli olaraq, Xarkov rəssamlıq məktəbinin bitirdikdən sonra Moskva və Peterburq kimi incəsənətin mərkəzi olan şəhərlərə təhsil üçün getməmişdi. Buna görə də gənc rəssamın incəsənət sahəsində baş verən “inqilabi dəyişikliklər”, bədii dilin yenilənməsi haqqında daha gec məlumatı olurdu. Ancaq buna baxmayaraq, Tofiq Cavadovun əsərləri sərt üslubun rəmzinə çevrilmiş “müjdəçi” adlandırılan nümunələrdən əvvəl yaranmışdı.

“Bütün “izm”lərin başlanğıcı hesab olunan realizmi miniatür və milli mədəniyyət qaynaqları estetikası ilə yeniləşdirən gənc rəssamın elədiklərinin az sonra T.Salahovun əsərlərində “Sərt üslub” kimi tanınmasında onun böyük təkanverici rolu olmuşdu, desək, həqiqəti söyləmiş olarıq. Odur ki, bu yerdə deməliyik ki, sənət tarixində “sərt üslub”un yaranışı bilavasitə T.Salahovun adı ilə bağlansa da, əslində, bu yeni bədii baxışın estetikasında Tofiq Cavadovun əsərləri ilə səsləşən məqamların kifayət qədər qabarıq olduğunu etiraf etməliyik. Başqa sözlə desək, onu sonralar T.Salahova böyük şöhrət gətirəcək “sərt üslub”un ilk qaranquşu hesab etmək olar”. [1]

Tofiq Cavadov xarakter etibarilə optimist, enerjili, güləruz təbiətə malik idi və bunu ətrafındakı insanlara da ötürməyi bacarırdı. Hələ tələbəlik illərində -

rəssamlıq məktəbində oxuduğu dövrdə onun yaradıcılığındakı fərdi yanaşmanı aydın sezmək olar. Rəssamın sənaye sahəsinə həsr etdiyi əsərləri, nəinki onun öz yaradıcılığında, o cümlədən XX əsr Azərbaycan təsviri sənətinin ən parlaq səhifələrində yer alır. Gənc rəssam öz tələbə yoldaşları ilə birlikdə daha çox Bakı və Sumqayıt şəhərindəki neft mədənlərini, zavodları o cümlədən, neftçi, operator, poladəridən və fəhlələrin əməyini təsvir edirdi. Belə ki, Tofiq Cavadovun 1950-ci illərin ortalarında görüntüyə gətirdiyi sənaye mənzərələrində bu fərdi bədii-estetik yanaşmanı görə bilərik. Bu baxımdan, “Sənaye mənzərəsi” (1956), “Sexdə” (1961), “Boru-prokat zavodunda” (“İşin sonu”, 1960-1961) və digər əsərləri rəssamın istehsalat mövzusunda təsvir etdiyi tipik nümunələr arasındadır. Tofiq Cavadovun daha sonralar yaratdığı kompozisiyalarda isə bu adılmış motivlər bədii dilini tamamilə dəyişir. O “Lökbatan” (1961), “Rezervuarlar” (1962) kimi əsərlərdə, eləcə də digər fəhlələrin portretlərindəki bədii ifadə vasitələrinin məziyyətlərindən məharətlə istifadə edir. Bəhs etdiyimiz bu nümunələr “qışqıran” daxili enerji ilə dolub-daşır. Bu kompozisiyalarda konturların kəskinliyi, dinamikası, xəttin dəqiq ritmi, parlaq koloritin və ziddiyyəti və s. heyrət doğurur. Bu xüsusiyyətlər T.Cavadovun kompozisiyalarına sərt xarakter verir və bu da gerçəkliyin təsvirini adilikdən uzaqlaşdıraraq qeyri-adi bədii mühit yaradır. “Predmetlər (yaxud obyektlər, insanlar) təsvirin daxilindən gələn hansısa sakitləşməyən qüvvənin təsiri altında qıvrılır, sınır və kətan üzərində çətinliklə dayanır. Sanki, rəssamın fırçası ilə çəkilən obrazlar meydana gələn kimi “ətə-qana dolur”, sərbəstləşir və onların təsvir etmiş rəssamın itaətindən çıxır” [4, səh. 11-13].

Tofiq Cavadovun sərt simalı, əlləri qabarlı, mərd, zəhmətkeş obrazları dövrün digər rəssamlarının da müraciət etdiyi əmək qəhrəmanları idi. Qeyd edək ki, bu insanlar bəhs olunan dövrün tənqidi məqalələrində “əməyi şərəf və qəhrəmanlıq hesab edən azad sosialist əməyinin bahadırları” adlandırılırdı.

Bəhs olunan dövrdə tələb olunan sosialist həqiqətin real şəkildə əks etdirilməsinin incəsənətdə formalaşdırdığı üslub sosialist realizm – sosrealizm (tənqidi məqalələrdə belə qeyd olunurdu) adlanırdı.

Qeyd etdiyimiz kimi, Tofiq Cavadov milli təsviri sənətimizlə yanaşı, Avropa və rus incəsənətindəki müxtəlif istiqamət və cərəyanlarının məktəbinin nailiyyətlərindən də bəhrələnmişdir. İtalyan neorealizminin nümayəndəsi Renato Quttuzonun Moskvada keçirilmiş (1962) sərgisi rəssama güclü təsir göstərmiş, onun tablolarını olduqca bəyənmişdi. Ancaq həmin dövrlərdə yaratdığı əsərlərə nəzər saldıığımızda rəssamın yaradıcılığının kamil dövrünə çatdığını aydın olaraq görə bilərik.

Tofiq Cavadovun əbədiyyətə qovuşduğu il milli təsviri sənətimizin ən yaddaqalan, öz yaradıcılığının isə şah əsəri hesab olunan “Külək” əsərini (1963) yaradır. Bəhs olunan əsərdə kətanasığmaz kompozisiya milli orijinallığı ilə seçilir və ona tamaşa edən hər bir sənətsevərin xəyal gücünü qüvvətləndirir. “Bu

irihəcmli əsər Tofiqin sənətdə yaradıcı tapıntılarının kulminasiyası hesab oluna bilər” [2].

Bundan əlavə, bu əsər rəssamın daxili dünyasını əks etdirməklə yanaşı, dövrün siyasi hadisələrinə reaksiya xarakteri daşıyırdı. 1950-60-cı illərdə baş verən dəyişikliklərin Azərbaycana vurduğu sarsıdıcı zərbələrin sonrakı dövrdəki nəticələri “Külək” tablosunun yarandığı zamana bədii ayna tutduğunu aydın büruzə verir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyev Z. “Sərt üslub”un ilk qaranquşu – Tofiq Cavadov rəngkarlığının estetikası haqqında” // “Mədəniyyət” qəzeti, 2022, 6 aprel.
2. Gülməmmədli R. “Tofiq Cavadov – rəng, forma və kompozisiya sərkərdəsi”. Bakı, 2013, 135 s.
3. Nəzirova S. “Küləklə yoğurulmuş palitra”. 525-ci qəzet. 2009, 20 fevral, s. 7
4. Vahabova D. “Tofiq Cavadov”. “Sərvət” albomlar silsiləsi. Bakı: Şərq-Qərb, 2013

Нармин Мухтар кызы Керимли

РОЛЬ ТОФИГА ДЖАВАДОВА В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ АБШЕРОНСКОЙ ШКОЛЫ

Резюме: В статье рассказывается о роли этого древнего места в становлении и развитии Абшеронской школы и творчестве Тофига Джавадова, выросшего на этих землях. Абшеронская школа, начавшая формироваться в 60-х годах 20 века, занимает особое место в искусстве Азербайджана. Т.Джавадов является одним из представителей национальной живописной школы, с высоким профессионализмом использовавшим в своих работах особенности азербайджанского, европейского и русского авангардизма. Художник был в непрерывном творческом поиске на протяжении всей своей карьеры, хотя меньше десяти лет самостоятельно и активно занимался творчеством, но оставил за эти годы яркое художественное наследие.

Ключевые слова: абшеронская школа, Тофиг Джавадов, абшеронские села, национальный, традиция, современность, ветер

Narmin Mukhtar gizi Kerimli

THE ROLE OF TOFIG JAVADOV IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE ABSHERON SCHOOL

Summary: The article tells about the role of this ancient place in the formation and development of the Absheron school and the work of Tofig Javadov, who grew up on these lands. The Absheron school, which began to form in the 60s of the 20th century, occupies a special place in the art of Azerbaijan. He is one of the representatives of the national painting school of T. Javadov, who with high professionalism used the features of the Azerbaijani, European and Russian avant-garde in his works. Although his life allowed the artist, who was in continuous creative search throughout his career, to independently and actively engage in creative work for less than ten years, he left a vivid artistic legacy over the years.

Key words: Absheron school, Tofig Javadov, Absheron villages, national, tradition, modernity, wind.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 13.02.2023

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: sənətsünəşliq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aslan Xəlilov